

CONÈIXER L'ENTORN A TRAVÉS DE LA TOPONÍMIA

Assumpta Leonart

Institut Cartogràfic de Catalunya

L'any 2006, *National Geographic* i *Roper Public Affairs* van dur a terme un projecte (que ja comptava amb un precedent similar fet quatre anys abans) per conèixer el nivell de coneixements de geografia del món que tenien els joves dels Estats Units d'Amèrica. El resultat global d'aquest estudi (basat en enquestes amb preguntes com: "A quin continent es troba l'Amazones?" o "Situa en un mapa els països següents: Corea del Nord, Afganistan, Índia, Xina i Japó"), va ser de només un 54% de preguntes correctament respostes, resultat que demostrava un coneixement limitat del món (fins i tot en les preguntes relatives als EUA) i donava motius per parlar d'*analfabetisme geogràfic*, terme que ja s'esmentava, també fent referència als Estats Units, en una declaració de l'*Association of American Geographers* i del *National Council for Geographic Education*, en relació amb un test de l'any 1983. Aquests treballs de 2002 i de 2006, publicats com a informes força detallats (tant sobre el mètode utilitzat com sobre les conclusions), van donar lloc a debats i fòrums força escandalitzats sobre el nivell de coneixements de geografia universal per part del jovent nordamericà.

Però aquesta no és una situació exclusiva dels EUA. El cert és que els coneixements de geografia no excel·leixen en la cultura general, malgrat que, a hores d'ara, viatjar s'ha convertit en una activitat habitual i a l'abast d'un gran nombre de persones, i que els mitjans de comunicació i internet apopen i difonen amb rapidesa grans quantitats d'informació, com mai no havia passat abans.

1. De la informació al coneixement

Com fer que la informació passi a ser coneixement? Com fer que s'incrementi la capacitat d'observació i d'anàlisi necessària per poder discernir el que és vàlid del que no ho és? Hi ha temps per a aquesta anàlisi o resulta massa fàcil acomodar-se a l'allau d'informació –bona i dolenta- de què ara disposem?

L'allau informatiu que ens proporcionen les noves tecnologies, sense l'acompanyament de curiositat, sentit crític, d'interès, d'observació de l'entorn, de plantejament de dubtes i esforç per a l'aprofundiment, no es transforma en coneixement.

En l'entorn escolar, la geografia sol ser considerada una assignatura poc important, secundària. Pocs nens acostumen a consultar, de forma habitual, mapes o atlas. Actualment, sembla que amb instruments i tecnologies com el GPS ni tan sols no ha de fer falta saber llegir un mapa. En canvi, cap instrument no pot substituir la informació geogràfica que ens proporciona la cartografia per poder entendre l'organització de l'espai o fins i tot per a qüestions domèstiques. Altres matèries acadèmiques tenen un valor social més rellevant que la geografia i, en general, que les assignatures humanístiques. Des del debat curricular (Pacte Nacional per a l'Educació, 2005-2006), dins de l'àmbit de l'educació social i cultural, s'insisteix en conceptes com els següents: la curiositat com a potencialitat que cal desenvolupar; el foment de la identitat pròpia, partint de les escales més properes, per tal d'entendre la interculturalitat; els canvis que es produeixen en el món –especialment ràpids i grans des dels anys 80- i els conflictes actuals tenen continuïtat amb el passat, només es poden comprendre plenament des del

pensament històric: l'anàlisi del present requereix un coneixement rellevant dels processos històrics; el coneixement de l'entorn com a element motivador per a l'estudi; la importància del treball de camp i de l'accés a arxius històrics i a documentació de primera mà per a l'aprenentatge; l'abundància i la fugacitat actuals de la informació, que cal organitzar per tal que esdevingui coneixement.

En la nostra aproximació al coneixement geogràfic, hi ha diferents instruments i punts de vista que ens poden ajudar. En aquesta comunicació es reivindica el paper de la toponímia com a eina per a aprendre i per a entendre el nostre entorn, el més immediat, però també l'allunyat físicament, tan a prop en el món actual i amb una globalització de les implicacions i de les seves conseqüències que no pot deixar-nos indiferents.

Es reivindica l'aproximació als topònims en la seva dimensió més àmplia; no com a rètols en un mapa que ens ajuden a localitzar llocs, sinó com a font d'informació sobre els llocs mateixos, com una altra manera d'aproximar-nos al nostre entorn i a la història local.

A la vida diària, el nostre contacte amb la cartografia i, doncs, amb la toponímia, és molt habitual. Utilitzar noms de lloc és una activitat que es realitza quotidianament i, en general, de manera poc conscient, sense pensar en què volen dir. En canvi, els topònims es poden emprar com una excusa per a aprendre sobre els llocs, per a la investigació i per a l'ampliació de coneixements. Ens poden ajudar a descabdellar aspectes històrics, econòmics, paisatgístics i culturals d'un lloc. La fascinació del procés d'obtenir coneixement a través de la història i el significat dels noms topa amb un problema de base: la limitada i escassa anàlisi que es fa, tant a nivell escolar com a nivell general, per tal d'intentar establir vincles entre els diferents fets que podem estar observant del nostre voltant i per tal de buscar-ne els orígens i els motius. No es tracta només que tinguem més o menys coneixements de la geografia universal o, ni tan sols, la del nostre entorn. Es tracta també que ens hi fixem poc: no llegim bé; viatgem molt però com una activitat més física que no pas intel·lectual. Tots n'hem sentit exemples a la televisió, a la ràdio, al carrer: el desconeixement de llocs relativament rellevants del nostre país; noms de lloc pronunciats sense observar ni les més senzilles normes d'accentuació o de lectura; fins i tot quan hom es refereix a llocs que acaba de visitar; casos preocupants i il·lustratius de la poca atenció que es fa al que s'està veient, al que s'està visitant.

2. Donant voltes a la definició de topònim

La definició de diccionari de topònim com a “nom propi de lloc” no reflecteix directament la dimensió real de la paraula topònim. D'altra banda, un topònim no és només una referència per posar en cartografia o en retolació; no és només una adreça o un text situat en unes coordenades.

Quina relació hi ha entre el nom propi i l'objecte denominat? El nom, és només una etiqueta lingüística? El topònim, és només un rètol? Quina relació hi ha entre el nom de lloc i el lloc denominat?

2.1 El nom, fa la cosa?

La definició de nom i de nom propi ha estat objecte de punts de vista totalment oposats al llarg de la història (tal com reflecteixen els estudis fets per T. Grimaltos en el camp de la filosofia del llenguatge).

Per al pensament platònic, els noms es troben estretament vinculats a allò que denominen, en reproduïxen l'essència. El nom fa la cosa.

Si (como el griego afirma en el Cratilo)
el nombre es arquetipo de la cosa
en las letras de 'rosa' está la rosa
y todo el Nilo en la palabra 'Nilo'.

El Golem, Jorge Luis Borges

El psicologisme, representat per J. Locke (1632-1704), defensa que les paraules són signes de les idees contingudes en el nostre pensament; el llenguatge és només una eina de comunicació. A partir de la teoria del significat de Friedrich L. Gottlob Frege (1848-1925), es postula que els noms propis tenen sentit i referència, essent la referència l'objecte mateix i el sentit la manera com es presenta, com es descriu l'objecte a què es refereix el nom, depenent dels coneixements que tinguem de la referència. Altres filòsofs, des de postures més nominalistes, s'han oposat a aquesta idea, dient que els noms propis no tenen sentit; només tenen referència; el nom propi és una etiqueta (el que en diríem un atribut) de l'objecte; només el denomina: no en diu res, no el descriu. El nom no fa la cosa.

Pel que fa als noms de persona, sí que sembla indiscutible que el nom no diu directament res de la persona denominada (potser sí que diu dels seus pares, de les modes i costums socials, etc.). L'expressió “*nomen omen*” (un nom, un presagi) no té cabuda en un món racional. En els noms propis de llocs, d'organitzacions, etc., tot i que el seu origen es trobi a descripcions dels objectes i ens en donen alguna informació, amb el temps el sentit inicial que va donar lloc al nom propi deixa de tenir rellevància i el nom passa a ser només una denominació. En el cas dels noms de lloc, Vilafranca ja no és una “vila franca”, Cabrera ja no es caracteritza per l'abundor de cabres, els Prats de Rei ja no és una vila de jurisdicció reial... El sentit inicial és desconegut per a la majoria. Els noms de lloc ens poden donar informació sobre els seus orígens, sobre la seva evolució... que ens pot ajudar a l'anàlisi geogràfica, però no “són” el lloc: dir “Barcelona” no ens explica directament res de l'objecte geogràfic, si no hi afegim altres coneixements que puguem derivar de la geografia, la història, la lingüística, etc. D'altra banda, només amb la paraula “Barcelona” no podríem distingir els diferents llocs geogràfics que porten aquest nom (a Catalunya, a Veneçuela...). El topònim, és només un atribut o hi ha algun lligam més íntim entre el nom de lloc i el lloc denominat?

Els noms de lloc tenen un contingut *espacial* (l'element geogràfic) i un contingut *temporal* (el seu origen, la seva evolució, la seva forma i significació actuals). I, a més, en el seu ús (no pas com a element localitzador damunt d'un mapa, sinó com a nom que fa referència a un lloc que és part del paisatge en què es desenvolupen les nostres vides i les nostres activitats), els topònims poden arribar a tenir una certa *personalitat*; no són només noms, són referències a llocs (una muntanya, un torrent, una casa, una font...) que tenen una morfologia i uns valors històrics, socials, econòmics, culturals... i, tal com il·lustra la següent cita, extreta de la novel·la *Les veus del Pamano*, de Jaume Cabré, també poden tenir un contingut sentimental i una càrrega identitària que els converteixen en un element de la vida quotidiana gairebé amb personalitat pròpia. Això es fa més palès com més a prop i més estretament es viu dels llocs denominats; més en els àmbits rurals i, sobretot, en els àmbits rurals de muntanya, en què la interdependència home-medi és més viva.

“- Li diuen lo riu dels mil noms –va fer el Ventura per estripar el tel que s’havia estès entre tots dos.

- Per què, de mil noms?

- Primer agafa el nom de la muntanya que l’alimenta i es diu Pamano. Més avall, alguns li diuen Bernui i, passat Bernui, es diu riu d’Altron i li canvia la veu i el gust. Les truites i tot, tenen la carn diferent, no tan melosa, no tan gustosa com la de les que es pesquen al Pamano.

El Ventura va fer una pipada profunda. Era lluny. Mirava endavant, cap a la Torreta de l’Orri, però estava pescant a la riba del Pamano.

- I més avall, cap al pont del Molí, passen a dir-li riu de Sant Antoni i deixa de cantar.”

Les veus del Pamano, Jaume Cabré

Aquest exemple ens mostra una estreta connexió entre les persones i el paisatge en què viuen. I aquesta interconnexió també ens pot ajudar a explicar per quins motius un lloc es va començar a denominar amb un determinat topònim i per quins camins aquest topònim pot haver evolucionat fins a la situació actual.

En general (i amb l’excepció d’alguns noms, de vegades d’origen excursionista, o d’altres “batejats” amb més o menys fortuna –el cas de noms d’urbanitzacions, per ex.-), els topònims no s’inventen. Es troben íntimament lligats a un territori, a una ocupació humana, a la necessitat de denominar els llocs.

Els topònims són descriptius de com és o com era el relleu, la vegetació, el poblament, fets històrics, la religió, les vies de comunicació... i de l’ús actual o pretèrit del lloc. I aquestes referències les dóna directament o a través d’analogies morfològiques o metafòriques. Tenen una història per explicar, si se sap interpretar. Però, a partir del seu origen i amb el pas del temps, han resultat modificats per l’evolució fonètica, per interpretacions populars, per la superposició de nous topònims, per motius religiosos o polítics, per qüestions ortogràfiques, per l’estandardització de la pronúncia i del lèxic, per a substituir aspectes que puguin resultar negatius o ofensius. Tots aquests fenòmens emmascaren l’origen de molts topònims. D’altra banda, molts noms de lloc, especialment els relatius a la toponímia menor, no han estat mai documentats, cosa que fa perillar la “recuperació” del seu origen. A més de la informació sobre l’espai geogràfic i aspectes històrics, la toponímia proporciona informació sobre la llengua (sobre lèxic que només es conserva en els noms de lloc i s’ha anat perdent en la parla estàndard, però també sobre l’origen dels noms i la seva evolució paral·lela a l’evolució lingüística); és un recipient lingüístic (en paraules de J. Veny, els topònims són un “refugi d’arcaïsmes”). La toponímia amaga (tot i les modificacions que pot sofrir amb el pas del temps) informació geogràfica, històrica i lingüística, que sense ella probablement es perdria.

2.2 Els noms de lloc sí que importen

Fins on arriba la dimensió dels noms de lloc?

Els noms de lloc tenen una transcendència per a les persones, perquè en són dipositàries i propietàries com a col·lectiu. Són part del patrimoni cultural, element d’afirmació identitària, perquè contenen i preserven un fons informatiu sobre els llocs, el seu origen, les vicissituds viscudes i, encara més, poden esdevenir un instrument per a la imposició ideològica. En aquest sentit, la transcendència dels noms de lloc és més gran del que podem pensar, si jutgem per alguns fets geopolítics associats a topònims. Els noms de lloc sí que importen .

En l'espai geopolític internacional, tenim exemples com el canvi del nom de Birmània per Myanmar, imposat el 1989 per una junta militar, i les diferències entre països pel que fa a la denominació del Golf Pèrsic / Golf d'Àrabia, que no responen a cap criteri toponímic, sinó a pretensions i arguments polítics. A Rússia, poc després de la fi del comunisme, s'explicava un acudit sobre un ancià a qui feien unes preguntes: “Vostè, on va néixer?” “A Sant Petersburg”. “I on va estudiar?” “A Petrograd”. “I on treballava?” “A Leningrad”. “I on viu, ara que està jubilat?” “A Sant Petersburg”. S'il·lustraven, així, els successius noms d'una mateixa ciutat, que van anar canviant en adaptació a la situació política: fundada pel tsar Pere el Gran, el 1703, com a Sant Petersburg (Sankt-Peterburg, en honor del patró del fundador); el 1914 canvia per Petrograd (per les connotacions germàniques del nom anterior; ara els alemanys s'havien convertit en enemic); el 1924, quan mor Lenin, passa a dir-se Leningrad i, finalment, el 1991, amb el desmembrament de l'URSS, torna a dir-se Sant Petersburg. O el cas de la ciutat de Berlín, a Ontario (Canadà), que es deia així per la procedència germànica de molts dels seus habitants, i que va passar a dir-se, amb motiu de la primera Guerra Mundial, Kitchener; Alemanya era l'enemic i el nom de Berlín els resultava vergonyós; de manera que el van canviar per Kitchener, que era el nom d'un heroi britànic: Lord Horatio H. Kitchener, comte de Khartum. El nom té connotacions geopolítiques, reafirma una ideologia, n'enterra una altra.

A una escala més propera, a casa nostra, també hi ha exemples coneguts de canvis toponímics motivats per qüestions polítiques: Pensem, si no, en els més de cent municipis que van canviar el seu nom entre 1936 i 1939, durant la Guerra Civil (la majoria amb la finalitat de suprimir referències a la religió i a la reialesa), i pensem, també, en els canvis que es van tornar a produir, en el sentit completament invers, amb la implantació de la dictadura (en els noms de municipis i, també, en els noms de carrers i places).

En altres casos més inofensius i propers en el temps assistim, de vegades amb un cert tedi, a canvis dels noms dels municipis o de les seves capitals. Amb raons que de vegades s'argumenten en la tradició, en motius turístics o de reconeixement d'elements destacables del lloc, en diferenciar-se d'altres noms similars, etc. I, a una escala d'encara més detall, però també en cerca de reconeixement, situaríem les sol·licituds de modificació de noms de cases, per tal de denominar-les a partir del cognom d'un nou propietari.

3. Observar l'entorn amb l'ajuda de la toponímia

Tal com diu J. Tort (*Toponimia y marginalidad geográfica. Los nombres de lugar como reflejo de una interpretación del espacio*), la toponímia no es pot aplicar de manera directa a l'anàlisi geogràfica. Hi ha tres aspectes fonamentals que cal tenir en compte:

- Molts topònims no tenen un sentit clar o automàticament intel·ligible; no són “transparentes”.
- El concepte de canvi, en l'espai (evolució geogràfica) i en el temps (evolució lingüística).
- El principi de l'excepcionalitat. Els topònims tendeixen a donar nom als elements amb característiques que els fan excepcionals, que els destaquen.

Des d'un punt de vista de la interpretació de l'entorn a través de la toponímia, podríem afegir encara dos aspectes més que cal tractar amb cura:

- La necessitat de tenir en compte els dialectalismes en el lèxic i en la pronúncia.
- La confusió que poden provocar alguns topònims aparentment clars (*transparentes*) però que, en canvi, amaguen alguna casuística particular.

En qualsevol cas, la toponímia esdevé una ciència pluridisciplinària que necessita la geografia, la història, la botànica, la religió... per a ser estudiada. Però també aquestes i altres disciplines poden servir-se de la toponímia per a aprendre sobre esdeveniments històrics, l'evolució d'un paisatge... I conèixer millor l'entorn permet analitzar-lo, valorar-lo, poder adoptar una actitud crítica fonamentada i extrapolar aquest coneixement, aplicar-lo o comparar-lo a d'altres llocs.

A l'hora d'extreure informació dels noms de lloc, trobem exemples de topònims senzills, clars, *transparentes*; moltes vegades ha perdurat amb poquíssimes deformacions, el nom que es va originar com una descripció del lloc: Puig Roig, Tuc Blanc i Pic Negre (per la coloració que els confereix la litologia), Carrer de les Escoles (probablement on hi ha o on hi ha hagut les escoles), Cal Josep (és o era la casa d'algú que es deia Josep), Bosc Fosc (potser un lloc on hi ha o on hi ha hagut un bosc espès o amb arbres foscos).

Hi ha topònims *aparentment transparents* que porten el risc de fer-se'n una interpretació directa però equivocada; cal una anàlisi lingüística i/o geogràfica acurada. Un cas conegut àmpliament és el de Santa Linya, topònim que no es refereix a cap santa, sinó que sembla que ve del llatí *saltus iliciniae* (bosc d'alzines?). Altres topònims han estat objecte d'interpretacions errònies que, de vegades, fins i tot s'han perpetuat en símbols dels llocs designats; per ex. els casos de Corbins i Massalcoreig que, malgrat que als respectius escuts municipals s'hi dibuixi dos corbs i una maça, no tenen res a veure amb aquestes representacions (Corbins es refereix, probablement, als meandres que fan el Segre i la Noguera Ribagorçana; Massalcoreig sembla que prové de l'àrab *manzal al-Kuraisi*, "alberg del Koraix"). O el nom del municipi de Pau, que no té res a veure amb l'antibel·licisme, sinó que sembla que ve del llatí *pagu* (districte rural) o Carme, que no prové del nom de persona, sinó del grec *khasma* (avenc).

El genèric ens pot informar del tipus d'element geogràfic a què fa referència aquell nom de lloc, però no sempre. De vegades al·ludeix a un element geogràfic que ja no existeix; de vegades no hi ha cap genèric; de vegades el genèric no actua en sentit recte, no és *transparent*. Una interpretació ràpida podria fer-nos pensar que el Pujol de Llentes i Puig-oriol han de ser cims; Albereda, un paratge amb àlbers; la Solana, una costa orientada a migdia, i la Serra, una elevació orogràfica. En realitat, tots aquests topònims existeixen fent referència a masies.

Els topònims que no es poden interpretar documentadament com a transparents, exigeixen una certa recerca per aclarir-ne l'origen, tant els aparentment transparents com aquells de què la investigació per aclarir-ne l'origen encara està oberta. Les interpretacions es mesuren en probabilitats i, sovint, es defineixen amb incerteses.

3.1 Què hi ha en un nom? Exemples de què ens diuen els topònims

Fetes aquestes consideracions sobre la cautela que cal mostrar en la interpretació dels topònims, en aquest apartat se citaran alguns exemples concrets (procedents de la toponímia 1:5 000 de l'ICC), per a alguns dels tipus d'element geogràfic (exposats amb

un cert ordre, però sense cap pretensió d'exhaustivitat), per il·lustrar com mirar el nom de lloc, més enllà del rètol o de l'element cartogràfic, i qüestionar-se per què aquell lloc es deu dir d'aquella manera, permet accedir a informació interessant sobre elements històrics, culturals, etc., que ens ajuda a endinsar-nos en un coneixement més acurat del nostre entorn.

A la toponímia podem trobar informació sobre diferents aspectes geogràfics: el paisatge natural, el poblament, oficis i activitats econòmiques, pertinença i frontera, xarxa de comunicacions, equipaments, persones, fets històrics, fets culturals, creences i evocacions metafòriques.

a) Paisatge natural

Sovint, les *formes orogràfiques i hidrogràfiques* es denominen a partir de topònims descriptius (com Tossal Roig, Serra Llarga, Estany Redó, Font del Racó).

D'altres vegades, els llocs són denominats per motius d'analogia: per exemple, castell i torre es refereixen en força ocasions a *cims* en què no necessàriament hi ha o hi ha hagut un castell, sinó simplement per la forma que presenten. De la mateixa manera que el Paller de Tot l'Any, a la serra de l'Obac, es denomina així per la semblança amb un paller.

Altres topònims referits a elements del relleu, no descriuen el lloc, ni el comparen amb altres objectes, sinó que es refereixen a l'"ús" que es fa o es feia del lloc. És el cas, per exemple, de Turó de les Onze Hores, una de les puntes dels cingles de Bertí, també coneguda per Castell d'en Bes, que, des de Riells del Fai, es distingeix amb claredat; el seu nom ens explica com la gent del camp es regia pel sol per conèixer quina hora era: quan el sol tocava aquest turó, a Riells significava que eren les onze del matí, l'hora de fer un descans en els treballs.

Dins de l'apartat de paisatge natural, les referències a *vegetació* són molt abundants en la toponímia. Uns quants exemples relatius a toponímia major ho poden il·lustrar: l'Arboç, Argelaguer, Castellfollit del Boix, el Bruc, Canet de Mar, Esparreguera, Figueres, Fonollosa, la Garriga, Ginestar, la Jonquera, Lloret de Mar, la Molsosa, Móra d'Ebre, la Nou de Berguedà, Olivella, els Omellons, Pinós, Sant Esteve Sesrovires, Ullastrell. També, les denominacions poden respondre no a al·lusions directes a vegetació sinó a comparacions, a semblances morfològiques: canya, a la zona pirinenca, s'utilitza com a genèric equivalent a cova (fonda, estreta com una canya). Per exemple: Canya de l'Óssa, a Coll de Nargó, o un bon nombre de coves d'Andorra: Canya de les Falgueres, Canya de les Grailes, Canya dels Eucassers, Canya dels Moros, Canya de la Rabassa. Altres vegades, s'han produït deformacions en la grafia de noms que poden donar lloc a interpretacions errònies: El nom del municipi de Riudecols no té res a veure amb les cols (les teories sobre l'origen d'aquest nom es mouen entre "riu de *caulibus*" - amb un origen incert pel que fa a "*caulibus*"- i "riu de còdols"); el nom del municipi empordanès de Roses no té el seu origen en el nom de la flor; aquest cas, més conegut, prové de Rhode (colònia dels rodís), o, un altre exemple més conegut, la Pera, que no és un topònim que provingui del nom de la fruita, sinó que està relacionat amb pedra, com també ho estan Peratallada i Matadepera (topònims, tots ells, que sovint són objecte de pronúncies incorrectes).

Pel que fa a referències a la *fauna*, aquestes també són relativament abundants en la toponímia de Catalunya: Piera, Castellans, Cabrera de Mar, Viladecavalls, Corbera de Llobregat, Vilademuls, Llobera, Vacarisses. De vegades, la referència queda amagada, com per exemple Vilabella (Alt Camp); aquest nom de municipi no es refereix a la bellesa de la vila, sinó que sembla que prové de “vila abella”. Per contra, altres topònims que semblen provenir de noms d’animals no hi tenen res a veure: Portbou (es refereix a port bau, on bau –paraula emparentada amb balç- és un precipici submarí); Llagostera (que en documentació antiga figura com a *locustaria*, possiblement derivat del llatí *lacus* –llac-); Mollet del Vallès (en què, tot i tenir un moll a l’escut municipal, el seu nom fa referència a terreny aigualós); Lliçà de Vall (en què, malgrat les dues llíceres de l’escut municipal, el seu nom sembla provenir de l’antropònim llatí *Licius*).

b) Poblament

En els noms dels *nuclis de població* es pot trobar informació sobre els orígens del mateix nucli: els Hostalets (d’hostal), la Pobla (lloc repoblat), Vilanova (poblacions sorgides més recentment en relació amb d’altres properes), Monistrol (població formada a partir d’un monestir), Borges (caseta de pedra), Cabanes/Cabanelles (cabanes), Casa Nova/Casa Vella...

No tots els noms relatius a nuclis o habitatges són tan clars. Per exemple, alguns genèrics relatius a elements orogràfics, com tuta o espluga, que, com a nom comú es referirien a cova, també es troben fent referència a *habitatges* (sovint afegint la informació, doncs, que es tracta d’edificis troglodítics): Esplugues és el nom d’una masia construïda en una balma de Castellcir; Esplugafreda, a Tremp, és un llogaret amb construccions troglodítiques com l’ermita de Sant Cosme.

En la toponímia vial, de vegades considerada més banal, trobem també informacions interessants relatives als mateixos nuclis de població i als seus *habitants*: la plaça de la Ciutat de Cehegín a Mataró, el carrer de Villanueva de Algaidas a Olot, la plaça de Laujar de Andarax a Sant Feliu de Llobregat són exemples de noms urbans que ens produeixen una certa estranyesa inicial perquè no són habituals per a carrers de nuclis de Catalunya, més acostumats com estem a Carrer de Mossèn Cinto, Carrer Major o Avinguda dels Països Catalans. Una mica de recerca ens portarà a saber que la immigració dels anys 60 a Mataró provenia principalment de la ciutat murciana de Cehegín; a Olot, del poble malagueny de Villanueva de Algaidas, i, a Sant Feliu de Llobregat, del poble de Laujar de Andarax (de la província d’Almeria).

c) Oficis i activitats econòmiques

Pel que fa a referències a *oficis i activitats econòmiques* actuals o pretèrites, ens en donen pistes topònims com Parc de l’Escorxador, Parc de l’Espanya Industrial, Carrer de la Fàbrica dels Nois Buxó, Carrer del Consolat de Mar, Carrer dels Traginers, Baga de Carbonís, Grau Mercader, Cabana dels Pastors, Carrer del Pou de Gel, etc.

Un exemple interessant és l’indret anomenat Pou del Petrolí, a Garrigoles. Tot i que es refereix a un brollador d’aigua calenta i sulfurosa, que es va convertir en una mena de “balneari” popular, el seu origen es troba en una prospecció per buscar petrolí que va dur a terme una empresa italiana a mitjans dels anys 60.

d) *Pertinença i frontera*

Una part vastíssima de la toponímia es forma per descripció de *pertinença*, de propietat actual o pretèrita: Cabana del Pau, el Tros de l'Apotecària, Devesa del Gràcio, Vinya d'Eusebi, Mas d'en Balasc. D'altra, fa referència a antigues jurisdiccions senyoriales: Mollet de Peralada, Rocafort de Queralt; episcopals: la Bisbal d'Empordà, la Bisbal del Penedès, la Bisbal de Falset; reials: Mont-ral, els Prats de Rei, Sarral; antigues jurisdiccions franques d'imposicions feudals: les Franqueses del Vallès, Vilafranca del Penedès. Altra toponímia respon a descripcions de *frontera*, de límits: Térrens, Molló, els Límits, Carrer de la Muralla.

e) *Xarxa de comunicacions*

Els noms de camins, carrers, equipaments, també ens poden oferir pistes sobre fets i estructures que ja no existeixen: torrents, ermites... Alguns exemples ens aporten informació sobre *estructures vials* que han contribuït a la formació del teixit urbà i vial actual. Per exemple, el Camí dels Contrabandistes que trobem a Mataró. Es tracta d'un camí paral·lel a la costa, situat al límit entre la plana litoral i la serralada litoral, que seguia el litoral des del Maresme fins al Garraf (de manera que també el trobem a Argentona, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, etc.) i que, segons la tradició, era una ruta de contraban; l'origen del camí és anterior a la Via Augusta. Aquest camí és un dels camins longitudinals tradicionals de Mataró que han contribuït al dibuix de la xarxa vial actual, juntament amb el Camí del Mig (coincident amb la Via Augusta), de traçat paral·lel més a prop de la costa, i el Camí Ral o de Baix (coincident amb la N-II), també de traçat paral·lel a tocar de la costa.

En topònims que no es refereixen directament a la xarxa vial, també trobem referències a estructures de comunicació. Per ex., el topònim Coll de Pal, referit a un pas entre muntanyes (que no té res a veure amb *palus* –aiguamoll-, ni amb pala –que semblaria viable en zona de muntanya-). Es refereix al fet que, en els colls de muntanya, s'hi plantava un gran pal per senyalar el camí en temps de neu.

f) *Equipaments*

Un exemple interessant en relació amb un *equipament* el trobem a la zona de Montclar: A la toponímia d'aquesta zona trobem, com a noms d'elevacions del terreny: l'U, lo Dos, lo Tres, etc., noms si més no curiosos i infreqüents (sobretot per la regularitat i el patró que segueixen). L'explicació, quan busquem corroborar la seva validesa, la trobem en la construcció del canal d'Urgell. Aquest canal travessa la serra de Montclar per un túnel que es va construir amb una profunditat de fins a 160 m, a poca distància de la vertical del poble de Montclar. La longitud d'aquest túnel, totalment recte, és de gairebé 5 km, amb una amplada de poc més de 5 m i una altura de 5,5 m. Es va construir, totalment a força de braços, entre el maig de 1856 i el setembre de 1860 i, durant un segle, va ser considerada com l'obra hidràulica més important d'Europa. Es van perforar tretze pous des de la superfície fins al nivell del canal, pels quals es treia la runa, que s'anava apilant formant petits turons. Aquests turons es denominen: l'U, lo Dos, lo Tres, lo Quatre, lo Cinc, lo Sis, lo Deu, l'Onze, etc. (a la toponímia 1:5 000 no tenim recollits ni el set, ni el vuit, ni el nou, ni el tretze; tot i que tenim una partida, prop del final del túnel pel costat sud, que es diu el Tretze). S'alineen quasi perfectament al

llarg del recorregut de la mina, de nord (l'U és just al nord de Marcovau) a sud (el Tretze –la partida- és a tocar de l'entrada sud del túnel).

També en l'apartat d'equipaments, a partir del nom Plaça del Mina Grott, a Vallvidrera, es pot descobrir l'existència d'un túnel de gairebé un quilòmetre i mig que connecta el pantà de Vallvidrera amb la zona del Peu del Funicular. Es va construir l'any 1855 per dur l'aigua del pantà fins a Sarrià. A més, a principis del segle XX, l'enginyer de tramvies Carles F. Montañés va presentar un projecte i s'hi va construir una via per a un trenet destinat a traslladar els barcelonins cap a Vallvidrera, en el seu temps d'oci. Tot i l'èxit que va tenir aquest trenet, que es va anomenar “el Mina Grott”, va tancar, per pressions d'empreses que hi veien un fort competidor. Però encara es poden distingir les instal·lacions, tant del pantà com de la mina.

g) *Fets històrics i culturals i creences*

Un gran nombre de topònims es formen per associació a *antropònims*. En alguns casos, els noms de persona que han donat lloc al topònim no corresponen a persones conegudes actualment; en d'altres, no són fàcilment desxifrables. En el cas dels noms relatius a la xarxa viària actual, les referències a noms de persones són directes i clares: polítics, artistes, escriptors, científics, propietaris, etc. Es tracta de persones en general conegudes i sense cap vincle específic amb el lloc (Carrer de Jacint Verdaguer, Carrer de Jaume I, Plaça de Joan Miró, Plaça del Doctor Fleming). De vegades, però, els noms són dedicats a personatges locals, poc o gens coneguts a nivell general, i és en aquests casos que poden aportar informació específica sobre el lloc: Carrer de Joaquina Mas (una mestra), Passatge del Doctor Guarch (un metge).

En l'àmbit de la *informació històrica*, a Santa Oliva (Baix Penedès), el camp d'aviació republicà, construït a principis de 1938, es va poder interpretar a partir de la recerca d'informació sobre una partida denominada “el Camp d'Aviació”. De fet, es pot seguir amb molt detall, en les estructures territorials que s'observen actualment, la descripció que se'n fa a fullets informatius (antigues pistes d'enlairament que ara són camins, per exemple), excepte pel que fa a la part que ha quedat ocupada pel circuit automobilístic de l'Albornar o per l'autopista. I la recerca d'aquesta informació ens permet no només contrastar la que ja teníem sinó que, a més, podem completar-la amb noms de lloc relatius als edificis i als refugis antiaeris (n'hi havia tretze escampats per tot el perímetre del camp d'aviació).

Un altre exemple el trobem a Gandesa: A partir del nom del carrer dels Set Sitis es poden recórrer episodis cabdals de la història d'aquesta població: Entre els anys 1836 i 1838, Gandesa va suportar set setges (“set sitis”) de les tropes carlines; pel valor demostrat pels seus habitants durant aquests setges, va rebre el títol de Ciutat Molt Lleial, Heroica i Immortal.

A Santa Perpètua de Mogoda, els noms de dues places, Plaça d'en Bernat i Plaça de la Perpètua, ens permeten conèixer *aspectes culturals* o folklòrics del lloc: En aquest cas, els noms no es refereixen a noms de sants o a noms de persona sense especificar, sinó que es refereixen als noms dels gegants de Santa Perpètua.

El Serrat de les Forques es sol referir a llocs on s'acostumava a executar condemnats a morir penjats (no es refereix a la forca, com a estri de treballs agraris). Entre la història i

la superstició, un dels llocs més populars que porta aquest nom es troba a Sant Feliu Sasserra; allí s'hi van ajusticiar persones condemnades per bruixeria i, per Tot Sants, és el centre de la Fira de les Bruixes. Molts d'altres casos, com el Coll de les Forques, al Perelló, es refereixen a llocs on penjaven les persones capturades en episodis bèl·lics.

Les masies denominades el Cel, el Purgatori i l'Infern, al terme municipal de Vic, i ben properes entre elles, formen un grup toponímic interessant, però no únic (també es troba a Santa Maria de les Llosses, per exemple), en relació amb *aspectes religiosos*.

El cas de Coll d'Ares, referint-se a colls de muntanya, es relaciona amb el fet que a prop dels colls hi solia haver altars de sacrifici (*ara*, en llatí, a banda d'altar també vol dir temple), on es feien ofrenes a Mercuri i a d'altres déus protectors dels ports; sovint hi ha també una capella a prop (el cas més evident és l'ermita de la Mare de Déu de les Ares, al port de la Bonaigua).

h) Evocacions metafòriques

Finalment, no podem deixar d'esmentar alguns topònims que són *evocacions metafòriques* que, malgrat el risc de semblar massa artificiosos, ens ajuden, en canvi, a imaginar com deuen ser aquests llocs: “el Desert del Sàhara”, a Sagàs, o “la Sibèria”, a Jorba.

4. A mode de conclusió: Per què hauríem de saber aquestes coses?

És important saber aquestes coses? Uns quants arguments a favor del sí:

- Cada dia utilitzem, en la nostra vida quotidiana, noms de lloc. La geografia i els noms dels llocs són per tot arreu: on vivim, per on ens movem, on viatgem, el que mengem, la roba que portem, els nostres veïns, la festa del barri, les notícies d'actualitat, etc. En una societat cada vegada més multicultural i interconnectada, les referències a altres espais geogràfics són gairebé constants. I, en un sentit invers, a nivell escolar, però també a nivell general, saber més sobre el nostre entorn ens permet entendre més sobre el món en general i adoptar una postura més crítica, però fonamentada.
- Els topònims poden constituir un centre d'interès i un punt de partida per al desenvolupament de la curiositat i la cerca d'informació. El procés de recerca i adquisició de coneixements a partir de la toponímia és extrapolable a d'altres centres d'interès.
- Analitzar els topònims és una manera de transformar la informació en coneixement. No ens quedem només amb una etiqueta associada a un lloc; volem extreure informació d'aquesta “etiqueta” que ens ajudi a conèixer més el lloc. Pel que fa als treballs toponímics en concret, a partir d'aquests nous coneixements es pot incrementar i/o millorar altra informació toponímica. De forma més general, a partir d'aquests nous coneixements es pot estructurar l'estudi de l'entorn, com és, com s'ha arribat a la situació actual.

Bibliografia

Levitt, J.; Davies, S.: What's in a name? Routledge Ed. Londres, 1970.

Tort, Joan: Toponímia y marginalidad geográfica. Los nombres de lugar como reflejo de una interpretación del espacio. Scripta Nova, Revista electrònica de geografía y ciencias sociales. Universitat de Barcelona, vol. VII, núm. 138, abril 2003.

Veny, Joan: Cap a les arrels dels nostres noms de lloc. Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística. Pàg. 11-25. Palma, 2006.

<http://creixpi.com/mon-mapes>

<http://www.gencat.cat/educacio/debatcurricular/docs/social.pdf>

<http://www.thefreelibrary.com/Geographic+names+are+important+on+the+world...-a0169439819>

<http://www.uv.es/~grimalto/noms.htm>